

ՀՏԴ

Քաղաքագիտություն

**ՆԵՐՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Ն.Իշխանյան

Յալթա-պոտսդամյան համակարգի անկումով նորագույն շրջանի աշխարհակարգն առաջադրեց պետությունների ինքնիշխանության պահպանման նոր խնդիրներ: 90-ականների սկզբին ԽՍՀՄ փլուզումից հետո աշխարհաքաղաքական քարտեզի վրա հայտնված նոր պետությունները կանգնեցին արտաքին քաղաքականության վեկտորների ընտրության խնդրի առջև: Հարավային Կովկասն, (ՀԿ) այդ շրջանում լինելով զինված հակամարտությունների էպիկենտրոն, առաջնային խնդիր ուներ մշակել արտաքին փոխհարաբերությունների ռազմավարություն առաջին հերթին՝ ներտարածաշրջանային մակարդակում: Այդուհանդերձ, նորանկախ պետությունները քայլեցին հակառակ ճանապարհով, այն է՝ համագործակցություն և ինտեգրում ոչ թե տարածաշրջանի ներսում, այլ վերազգային և միջազգային կառույցներին:

Տարածաշրջանում կայունության՝ պետությունների բազմակողմ փոխհարաբերությունների չափումը ներկայում ռազմավարական կարևորություն ունի հակամարտությունների առատությամբ աչքի ընկնող տարածաշրջանների համար: ՀԿ-ում երկու տասնամյակից ավելի շարունակվող հակամարտային իրավիճակը տարածաշրջանում բաժանարար գծերի պարարտ հող է հանդիսանում, ինչը գրոյացնում է երկխոսության միջոցով կայունության ապահովման հնարավորությունները:

Ներկայիս աշխարհակարգում ընթացող ինտեգրացիոն գործընթացների ետնապատկերում կարելի է նկատել «տարածաշրջանային ինտեգրացիա» և «տարածաշրջանային համագործակցություն» հասկացությունների սերտաճած գործածում, ինչը, սակայն, մակերեսային մոտեցում է տարածաշրջանային գործընթացների ուսումնասիրման առումով, հատկապես երբ խոսքը գնում է անկայունության և խոցելիության բարձր ցուցանիշ ունեցող տարածաշրջանների մասին, ինչպիսին ՀԿ-ն է:

Տարածաշրջանային համագործակցությունը կարող է ընթանալ որևէ կազմակերպության կազմում կամ դրանից դուրս, սակայն դրա հրամայականն է տարածաշրջանի երկրների կամավորության, միասնականության և այդ համագործակցությունը շարունակելու ցանկության արտահայտումը: Սակայն այսօրինակ համագործակցությունը առաջ է գալիս ըստ անհրաժեշտության՝ կապված կանխավ որոշված և պայմանականությունների վրա հիմնված խնդիրների լուծման հետ:

Տարածաշրջանային ինտեգրումն առաջ է գալիս այն ժամանակ, երբ դրա անդամներն ինքնակամ նախաձեռնություններով են հանդես գալիս, որոշումներ են ընդունում և ըստ անհրաժեշտության համագործակցության

գործընթացը վերափոխվում է առանց պայմանականությունների համագործակցության՝ տարածաշրջանի բոլոր անդամների մասնակցությամբ:

Մի շարք հեղինակներ տարածաշրջանը սահմանում են որպես «որոշակի քանակի պետություններ, որոնք միմյանց են կապված աշխարհագրական փոխհարաբերություններով և փոխադարձ կախվածությամբ» (Ջ. Նայ), որպես աշխարհագրորեն մոտ գտնվող պետությունների միջև անվտանգության հարաբերությունների նշանակալի ենթահամակարգ (Բ. Բուզան), որպես միավորներ կամ գոտիներ՝ հիմնված խմբերի, պետությունների կամ տարածքների վրա, որոնց անդամները կիսում են որոշակի նույնականացնող հատկանիշներ (Լ. Ֆոուսեր):

Ըստ Հ. Հարթի՝ տարածաշրջանները ֆորմալ կազմակերպություններ չեն. դրանք կառուցված, ապակառուցված և վերակառուցված են տարբեր դերակատարների փոխգործակցության արդյունքում՝ ի պատասխան դրանց ներքին և արտաքին միջավայրի փոփոխությունների:

Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեյջանի՝ որպես մեկ միասնական տարածաշրջանի դիտարկումը պայմանավորված է պատմական մի շարք գործոններով, ինչը բացատրում է մասնագետների տարակարծությունը Հարավային Կովկասը որպես բնական տարածաշրջան ընդունելու և դրա գոյության հեռանկարների վերաբերյալ: Ռուսական Կայսրության, ապա ԽՍՀՄ իշխանությունների կողմից ուղղահայաց տարածաշրջանայնացման պատմական փորձերը փաստում են Հ. Հարթի սահմանման կիրառելիությունը ՀԿ ձևավորումը բնորոշելիս:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նրա տարածքը դադարեց գոյություն ունենալ որպես միասնական աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական հարթակ, որի հետևանքով Հարավային Կովկասը դեմ առ դեմ դուրս եկավ ներքին ճգնաժամերին և նոր աշխարհակարգով պայմանավորված արտաքին վերադասավորումներին: ՀԿ պետությունների համար արտաքին (տարածաշրջանի ներսում և դրանից դուրս) կայունության հասնելու գրավականը դարձավ ներքին կայունության ապահովումը, ինչը լուրջ մարտահրավեր է պետության գոյատևման համար կենսական ոլորտների խարխլվածության և հաստատությունական համակարգի քաոսի պայմաններում:

Տարածաշրջանի պետությունների համագործակցության կառուցվածքային բաղադրիչների բացակայությունը անկայունության լուրջ ռիսկեր է պարունակում: Տարածաշրջանային կայունությանը Թ. Ուիլբորնը սահմանում է որպես միջավայր, որտեղ տարածաշրջանի առաջնորդներն իրենց երկրների դրությունը համարում են բավականաչափ անվտանգ, որպեսզի առաջ շարժվեն դեպի ազգային և միջազգային նպատակների իրականացում՝ առանց վախճնալու արտաքին սպառնալիքներից և սպառազինությունների ու ռազմական կարիքների համար հսկայածավալ միջոցների տրամադրումից:

ՀԿ-ում առկա իրավիճակը Ուիլբորնի թեզի մասնակի հակասականության արտացոլումն է: Թեև ՀԿ երկրներում դրությունն անվտանգ չէ, այդուհանդերձ պետություններն առաջ են շարժվում իրենց անվտանգության հայեցակարգերով սահմանված արտաքին քաղաքականության գերակայություններով: Այսպես, ՀԿ երկրները շարունակում են ներգրավվածությունը ԵՄ նախաձեռնություններին, գործընկերությունը ՆԱՏՕ-ի հետ, անդամակցումը մի շարք միջազգային կառույցների՝ չնայած տարածաշրջանում անկայունության մեծաթիվ գործոններին: Այնուամենայնիվ, ՀԿ-ում առկա խոցելի իրավիճակը մեծապես խոչընդոտում է ազգային նպատակների իրականացմանը, քանի որ ՀՀ տնտեսության զարգացման էական խոչընդոտ են հանդիսանում փակ սահմանները:

Այսօր ՀԿ-ն կազմված է անկախ և ինքնորոշված հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան և դե ֆակտո՝ ԼՂ, Աբխազիա, Հարավային Օսեթիա, պետություններից: ՀԿ-ում համագործակցության առանցքային ռազմաքաղաքական և հոգեբանական խոչընդոտ են հանդիսանում հարավ-կովկասյան տարածաշրջանի երեք չճանաչված և մասամբ ճանաչված պետությունների կամ էթնիկ խմբերի հետ կապված հիմնախնդիրները: Բայցևայնպես, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հիմնախնդիրները չեն խոչընդոտում Վրաստանի հարաբերություններին հայաստանի և Ադրբեջանի հետ, ուստի ՀԿ-ում բաժանարար գծերի հիմնական աղբյուրը մնում է ԼՂ հակամարտությունը:

Համագործակցությունը ՀԿ-ում հարկ է դիտարկել երկու տեսանկյունից՝ տարածաշրջանի երկրների համաձայնեցված և արտաքին դերակատարների «ներմուծած» ուղղություններով:

Ուշադրության է արժանի ՀԿ-ում կայունության հաստատմանն ուղղված արտաքին դերակատարների կողմից առաջ քաշված հաստատությունական ուղղվածության առաջարկները, դրանցում ներգրավված սուբյեկտների և դրանց ժամանակագրության առանձնահատկությունները:

ՀԿ-ում կայունության պահպանմամբ շահագրգռված մի շարք արտաքին դերակատարներ պարբերաբար հանդես են գալիս տարածաշրջանում կայունության համակարգված սխեմայի մշակման նախաձեռնությամբ: Դեռևս 1996 թ. ՌԴ-ի նախաձեռնությամբ ստորագրվեց «Հանուն Կովկասի ազգամիջյան համաձայնության, խաղաղության, տնտեսական և մշակութային համագործակցության» հռչակագիրը, ավելի հայտնի «Կովկասյան քաղակ» անվանմամբ, ինչը ենթադրում էր համագործակցություն 3+1՝ ՀԿ-ՌԴ ձևաչափով՝ անտեսելով միջազգային խաղատախտակի մյուս դերակատարներին: 1999 թ. ՆԱՏՕ-ի գազաթաժողովի ընթացքում ԱՄՆ-ը հանդես եկավ «Կովկասյան համագործակցության ֆորումի» ստեղծման նախաձեռնությամբ՝ նպատակ ունենալով հասնել խաղաղության տնտեսական համագործակցության միջոցով: Նույն

թվականին ԵԱՀԿ ստամբուլյան գազաթափողովի ընթացքում ՀՀ և Ադրբեյջանի նախագահները դրական կարծիք հայտնեցին «Հարավային Կովկասում անվտանգության և համագործակցության պակտի» վերաբերյալ: Պակտում արտաքին դերակատարների ներգրավման հարցում առաջ եկան հակադրություններ ադրբեյջանական և հայկական մոտեցումներում՝ կապված Իրանի ներգրավման հայկական կողմի առաջարկով և ԵՄ, ԱՄՆ դերի հստակեցմամբ:

2000թ. ԵԱՀԿ հովանու ներքո և Իրանի մեկուսացմամբ Կայունության պակտի ստեղծման առաջարկով հանդես եկավ Թուրքիայի նախագահ Ս. Դեմիրթալը: Հատկանշական է, որ Զ. Բժեզինսկին առանձնացնում է ՌԴ-ին և Թուրքիային զուգահեռ Իրանի մասնակցության անհրաժեշտությունը այս նախաձեռնության շրջանակներում: 2006թ.-ին տեղի ունեցավ Եխևսվ «Հարավային Կովկասում կայունության պակտի ստեղծման» թեմայով զեկույցը՝ «Ընդլայնված Եվրոպա՝ նոր հարևաններ» ծրագրին զուգահեռ: 2008թ. վրաց-ռուսական պատերազմին հաջորդեց Թուրքիայի ակտիվացումը ՀԿ-ում իր ազդեցության ամրապնդման ուղղությամբ՝ հանդես գալով ՀԿ-ում «Կայունության և համագործակցության պլատֆորմի» (CSCP) ստեղծման առաջարկով՝ 3+2՝ ՀԿ, Ռուսաստան, Թուրքիա ձևաչափով, ինչը ևս մնաց հայտարարությունների տիրույթում:

Գտնվելով Սև և Կասպից ծովերի, Եվրոպայի և Ասիայի միջև, ինչպես նաև սահմանակից լինելով Ռուսաստանին, Թուրքիային և Իրանին՝ ՀԿ-ն գտնվում է արտաքին դերակատարների շահերի բախման կիզակետում, ուստի պատահական չէ, որ այս նախաձեռնություններից ոչ մեկը չկարողացավ կենսունակ գտնվել ՀԿ-ում կայունության և համագործակցային մթնոլորտի հաստատման առումով: Ավելին, արտաքին դերակատարների շահերի բախումն էլ ավելի է թեժացնում անկայունության սպառնալիքները տարածաշրջանում:

Դրա հետ մեկտեղ, վերոնշյալ նախաձեռնությունների ձախողումը փաստում է, որ տարածաշրջանում բացակայում է համընդգրկուն մտածողությունը: Տարածաշրջանային նախաձեռնությունների մեծ մասը որոնք ի հայտ են եկել վերջին մեկուկես տասնամյակի ընթացքում, բացառել են կամ ՀԿ երկրներից մեկին, կամ որևէ արտաքին կարևոր դերակատարի:

ՀԿ-ում Ադրբեյջանի և Վրաստանի համագործակցությունը ռազմական-պաշտպանական ոլորտում տարածաշրջանային կայունության ճարտարապետության և եռակողմ համագործակցության ձախողմանն սպառնալիք է: ՀԿ-ում առկա «սառնեցված» հակամարտությունների պայմաններում այս ոլորտում երկկողմ համագործակցությունը տարածաշրջանն ապակայունացնող որոշիչ գործոններից է, ինչի պատճառը Վրաստանի և Ադրբեյջանի ռազմավարական գործընկերության ամրապնդմանն ուղղված քայլերն են: Թբիլիսին հաճախ է հանդես գալիս Բաքվի հետ միևնույն սպառնալիքների վերաբերյալ հայտարարություններով՝ կապված ԼՂ, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հիմնախնդիրներով և

միասնական գազատարի և նավթատարի պաշտպանությամբ հիմնավորվող գործընկերության կոչերով: Այս հանգամանքը պայմանավորված է Թուրքիայի անմիջական մասնակցությամբ Հայաստանը ներտարածաշրջանային ծրագրերից դուրս թողնելու Վրաստանի և Ադրբեջանի փորձերով:

Այս է վկայում նաև Ադրբեջան-Վրաստան-Թուրքիա էներգետիկ-տրանսպորտային համագործակցությունը: «Այնպիսի ծրագրեր, ինչպիսիք են Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհանը, Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրումը, Բաքու-Թբիլիսի-Կարսը և Անդրանատոլիական գազատարը (TANAP) փաստում են Ադրբեջանի, Թուրքիայի և Վրաստանի միջև գործընկերությունը»: Թբիլիսիի և Բաքվի այս դիրքորոշումը խոչընդոտում է ոչ միայն տարածաշրջանային կայունության ջանքերին, այլև նպաստում է Երևան-Թբիլիսի փոխհարաբերությունների խարխլմանը:

Տնտեսական համագործակցությունը տարածաշրջանում և ներտարածաշրջանային նախաձեռնությունների, և արտաքին դերակատարների խթանիչ գործողությունների արդյունք է: ՀԿ-ն ԽՍՀՄ-ից չժառանգեց միասնական տնտեսական և առևտրային տարածք, ինչը կարող էր հիմք դառնալ միասնական տարածաշրջանային տնտեսական տարածքի հիման վրա համագործակցային շուկայական տնտեսություն կառուցելու համար: Մյուս կողմից, Վրաստանն ու Ադրբեջանն ունեն տրանսպորտային-էներգետիկ համագործակցության լուրջ հիմքեր, ինչը ներտարածաշրջանային հարաբերություններում կարող է հաճախ պայմանավորել այլ ոլորտներում երկկողմանի գործընկերության բաղադրիչների ամրապնդումը:

Տնտեսական եռակողմ համագործակցությունը կարող է էական գործիք հանդիսանալ խաղաղության ապահովման համար: Տնտեսական փոխգործակցությունը կարող է միաժամանակ դրականորեն ազդել կողմերի միջև հաղորդակցության և փոխստահության մթնոլորտի ստեղծման համար՝ նկատի առնելով ԵՄ ստեղծման՝ տնտեսական կայունության ապահովմամբ պայմանավորված համախմբման նախադեպը: Բայցևայնպես, սառնեցված հակամարտությունների և փակ սահմանների գործոնները զրոյացնում են տարածաշրջանում եռակողմ տնտեսական համագործակցության հնարավորությունը, ինչը կարող էր ծանրակշիռ նախադրյալ դառնալ տարածաշրջանում կայունության պահպանման երեք պետությունների շահագրգռվածության առումով: Այսուհանդերձ, տնտեսական և ռազմական ոլորտներում Վրաստան-Ադրբեջան-Թուրքիա համագործակցությունը տարածաշրջանում եռակողմ համագործակցության հնարավորությունների փոշիացման և դրա հետևանքով ապակայունացնող նոր գործոնների առաջացման պատճառ է:

Տնտեսական, բնապահպանական և այլ ոլորտներում համագործակցության միջոցով տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության պահպանումը արևմտյան դերակատարների, մասնավորապես՝ փափուկ ուժի կողմնակից ԵՄ-ի համար հանդիսանում է գերակա

փաստարկներից մեկը: Որպես օրինակ արևմտյան մասնագետների ուսումնասիրություններում նշվում են Սարսանգի ջրամբարը, միջսահմանային արգելոցների ստեղծումը ԼՂ-Ադրբեջան սահմանում, Սև ծովի ավազանի միասնական կառավարումը Աբխազիայի և Վրաստանի կողմից և միջսահմանային համագործակցության այլ ուղիներ:

Այդուհանդերձ, արտաքին դերակատարների կողմից ՀՀ-ում տնտեսական համագործակցությունը որպես տարածաշրջանային կայունության ապահովման հիմնական գործոնի դիտարկումն իրատեսական մոտեցում չէ, քանի որ միջպետական տնտեսական համագործակցությունը առկախում է վտանգված ժողովուրդների անվտանգության շահերը, ներառյալ՝ ՀՀ դե ֆակտո կազմավորված պետությունների գոյատևման ապահովման շահերը:

ՀՀ-ում առկա հակամարտությունների և շահերի բախմանը զուգահեռ առկա են նաև ընդհանուր շահեր այնպիսի հարցերում, ինչպիսիք են աղբատության հաղթահարումը, բարեփոխումների իրականացումը, միասնական շուկայի ստեղծումը, ժողովրդավարական հաստատությունների զարգացումը, կայուն և երկարատև խաղաղության ապահովումը¹: 2001թ. մեկնարկած Հարավային Կովկասում թմրամիջոցների դեմ պայքարի ծրագիրը ՏԱՄԻՍ-ի և ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրի հետ համատեղ², ինչպես նաև հակաահաբեկչական նախաձեռնությունները վերոնշյալի սաղմնային փորձերն են: Հարկ է առանձնացնել նաև Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև ժողովրդական դիվանագիտության փորձերը: Այդուհանդերձ, հարկ է փաստել, որ այս փորձերը դեռևս առարկայական արդյունք չեն տվել տարածաշրջանում բազմակողմ հարաբերությունների հաստատման առումով:

Տարածաշրջանում առկա հակասությունների պայմաններում տարածաշրջանի պետությունների կայունացման գործոն կարող է հանդիսանալ ՀՎ Կովկասի հետևողական ինտեգրացիան եվրոպական կառույցներ: Այս մոտեցումը մի կողմից կարող է ՀՀ երկրների համագործակցության առարկայական շարժառիթներ ստեղծել, սակայն մյուս կողմից տարածաշրջանում ազդեցության լծակները տարածել ձգտող երկրների դիրքորոշումների բախումը կարող է անկայունության նոր առիթներ ստեղծել տարածաշրջանում:

Մյուս կողմից, ՀՀ-ում առկա անհամաչափ համագործակցության իրողությունն ուղղակի սպառնալիք է տարածաշրջանային կայունության

¹ Տե՛ս Armen Darbinjan, Южный Кавказ. Проблемы региональной безопасности и интеграции, Том 1 №1, Ереван 2004, Российско-Армянский (славянский) государственный университет. Научно-исследовательский Центр проблем региональной безопасности и интеграции Южного Кавказа

² Տե՛ս Making a difference. The European Union, Eastern Europe, the South Caucasus and Central Asia, European Communities Catalogue, Luxembourg, 2006. P.41.

հեռանկարներին: Ընդհանուր անվտանգության գիտակցության բացակայությունը և ներտարածաշրջանային լարվածության սրումը պահանջում են ներտարածաշրջանային անվտանգության գիտակցության սերմանում և համագործակցության խթանում այնպիսի ոլորտներում, որոնց ուղղությամբ հարաբերականորեն հեշտ է հասնել բազմակողմ փոխհամաձայնության:

Հաշվի առնելով Հվ Կովկասում առկա իրավիճակի առանձնահատկությունը՝ այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ կայունության ապահովումը ենթադրում է գործընկերային հարաբերությունների և վստահության մթնոլորտի ստեղծում:

Այստեղ կայունությունն այսօր կախված է ոչ միայն պետությունների՝ արտաքին դերակատարների հետ հարաբերությունների կառուցումից, այլև ներպետական կայունության, թույլ պետություններին բնորոշ գործոնների չեզոքացումից: Կայուն և ուժեղ կառավարությունները պետք է ունակ լինեն տարածաշրջանային երկխոսության և համագործակցության ուղիներ փնտրելու, ինչը կուժեղացնի դիրքորոշումը արտաքին դերակատարների հետ հարաբերություններում: Տարածաշրջանի կայունության համար կարևոր է միասնական անվտանգության տեսլականի աստիճանական ձևավորումը և տարածաշրջանային մարտահրավերների հաղթահարումը:

Գրականություն

1. Stü Philippe C. Schmitter, Regional Cooperation and Regional Integration: Concepts, Measurements and a Bit of Theory, European University Institute. January, 2007.
2. Տն նույն տեղում:
3. Nye, J.S. (1971), Peace in Parts. Integration and Conflict in Regional Organization, Boston: Little, Brown and Company.
4. Barry Buzan, People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations, London, 1983, p. 188.
5. Wunderlich, Jens-Uwe. Regionalism, Globalisation and International Order. Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Group, 2008. p 49. <http://site.ebrary.com/lib/auarmenia/Doc?id=10209162&ppg=36>
6. Regions Defined. Retrieved June 27, 2013, from UN University OCW Web site: <http://ocw.unu.edu/programme-for-comparative-regional-integration-studies/introducing-regional-integration/regions-defined/>
7. Տն մանրամասն՝ Andranig Bedrossian, Լ'evaluation critique du projet d'intégration régionale du Caucase du Sud proposé par le Centre for European Policy Studies, Bruxelles, 2012. Pp. 14-26.
8. Տն Богатуров А.Д. Современные теории стабильности и международные отношения России в Восточной Азии в 1970 — 90-е гг. М., 1996.

9. 2008թ. օգոստոսի 26-ին ՌԴ-ն ճանաչեց Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի անկախությունը:
10. “Кавказская четверка”, Министерство иностранных дел России, 2002.
<http://www.mid.ru/bdomp/ns-rsng.nsf/0e82a568fbb5b2c043256a65002f56c2/14f4adc1fb0f73d343256a9600486011!OpenDocument>
11. Stanislav Cherniavskiy, The Caucasus Vector of Russian Diplomacy.
https://www.ca-c.org/journal/2000/journal_eng/eng05_2000/13.cherny.shtml
12. Евгений Верлин, Влаислав Иноземцев, Пакт стабильности для Кавказа, 17.09.2004, Московские новости <http://datarhiv.ru/76/187>
13. Sław Brzezinski, Zbigniew. The Choice: Global Domination or Global Leadership. New York: Basic Books, 2004.
14. For debate in the Standing Committee — see Rule 15 of the Rules of Procedure, European Council Parliamentary Assembly, Doc. 11082 18 October 2006.
<http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=11390&Language=EN>
15. Hasan Kanbolat, Ankara will host Caucasus Stability and Cooperation Platform, Today’s Zaman, January, 2009. <http://www.todayszaman.com/columnists-163936-ankara-will-host-caucasus-stability-and-cooperation-platform.html>
16. Sław Thomas de Waal, The Caucasus: an Introduction, Oxford University Press, New York, 2010. P.226
17. Պաշտոնական Թբիլիսիի մոտեցմանն այս խնդրի առնչությամբ կարելի է ծանոթանալ Վրաստանի պաշտպանության նախարարի հարցազրույցի տեքստում: Georgian Defense Minister Irakli Alasania: The Bug Pit Interview, August 1, 2013 , <http://www.eurasianet.org/node/67335>
18. President Saakashvili of Georgia at the Çankaya Presidential Palace, 09.04.2013
<http://www.tccb.gov.tr/news/397/85704/president-saakashvili-of-georgia-at-the-cankaya-presidential-palace.html>
19. Sław Plamen Pantev, Security Threats and Risks in South Caucasus: Perceptions From the Western Black Sea, Institute for Security and International Studies, (ISIS), Sofia, June 2005
20. Sław AnjaWittich and Achim Maas, Regional Cooperation in the South Caucasus, Lessons for Peacebuilding, from Economy and Environment, International Alert, Initiative for Peacebuilding, April, 2009.
21. Sław նույն տեղում: Էջ 17:
22. Sław Հ.Ս. Բոթանջյան «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում».-Եր: ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2008: Էջ 68:

23.Ժողովրդական դիվանագիտության բացթողումները, 07.07.2009, <http://www.aysor.am/am/news/2009/07/07/joghdiv/>

24.Shtu Кочарян Шаварш, «От «транскавказского диалога» к концепции региональной безопасности» Тбилиси, 17-19 мая 2003 года, III круглый стол SCIRS.

25.Shtu Maria Raquel, Licinia Simão, The EU's Neighborhood Policy and the South Caucasus: Unfolding New Patterns of Cooperation, Caucasian review of International Affaires, From Vol. 2 (4) - Autumn 2008.

Внутрирегиональное сотрудничество в контексте обеспечения
стабильности на Южном Кавказе

Н. Ишханян

Резюме

Многостороннее сотрудничество на Южном Кавказе имеет стратегическую значимость с точки зрения диверсификации факторов обеспечения стабильности в регионе. Усилия внерегиональных факторов по созданию институтов сотрудничества проваливаются по причине игнорирования ряда вне- и внутрирегиональных факторов. С другой стороны, нулевое сотрудничество между Арменией и Азербайджаном и, одновременно, сближение экономического и военно-оборонного сотрудничества между Грузией и Азербайджаном представляют собой серьезную угрозу для обеспечения мира и стабильности в регионе.

Interregional Cooperation in the Context of Ensuring
Stability in the South Caucasus

N.Ishkhanyan

Summary

Multilateral co-operation in the South Caucasus is of strategic importance for the diversification of the factors aimed at ensuring stability in the region. The efforts of the external actors to create institutions of co-operation fail for the reason of ignoring a number of external and internal regional factors. Meanwhile, the absence of co-operation between Armenia and Azerbaijan and at the same time economic, military and defense co-operation approachement between Georgia and Azerbaijan are a serious threat to peace and stability in the region.